

Horizonti ateizma: prepiska o vjeri, znanosti i smislu života

Gregorić, Pavel; Porobija, Željko

Authored book / Autorska knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2017**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:941452>

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-11**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

Pavel Gregorić i Željko Porobija

HORIZONTI ATEIZMA

prepiska o vjeri, znanosti i smislu života

izdavač:
In.Tri d.o.o.

za izdavača:
Ivan Kraljević

recenzenti:
doc. dr. sc. Aleksandra Golubović
dr. sc. Boris Kožnjak

lektura:
Martina Polenus, prof.

grafičko oblikovanje i naslovnica:
In.Tri d.o.o.

tisak:
Kerschoffset

naklada:
500 primjeraka

© In.Tri 2017.

Sva prava pridržana. Reproduciranje ove knjige u cjelini, djelomično ili na bilo koji drugi način, nije dopušteno bez prethodne suglasnosti izdavača.

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 000977613.

Knjiga je izdana uz potporu Ministarstva znanosti i obrazovanja RH.

Zagreb, studeni 2017.
ISBN 978-953-95467-9-1

Pavel Gregorić i Željko Porobija

Horizonti ateizma

prepiska o vjeri, znanosti i smislu života

ZAGREB, 2017.

*Duševnu, dakle, ovakvu tjeskobu i maglenost duha
Sunčeve ne mogu zrake ni svjetlost sjajnoga dana
Rastjerat, nego tek prirode zrenje i spoznaja njena.*

—Lukrecije, *O prirodi* I. 146-148

*Jednom kad počneš izvlačiti niti iz religijskoga brižno
izrađenoga pokrivača od presedana i predrasuda,
cijelo tkanje moglo bi se rasplesti.*

—Richard Holloway, *Leaving Alexandria: A
Memoir of Faith and Doubt*

SADRŽAJ

PREDGOVOR	11
UVOD I. (P. GREGORIĆ)	15
UVOD II. (Ž. POROBIJA)	19
PISMO I. (Ž. POROBIJA)	23
PISMO II. (P. GREGORIĆ)	27
PISMO III. (Ž. POROBIJA)	31
(Dis)kontinuitet Evolucija i kršćanstvo u djelu Renée Girarda	
PISMO IV. (P. GREGORIĆ)	39
Kako se postaje vjernik (ili nevjernik)? Još malo o katoličanstvu i evoluciji	
PISMO V. (Ž. POROBIJA)	48
Pistoplazija, kateheza i teologija Usuglašavanje katoličke dogme s teorijom evolucije, primjer prvi: Raymund Schwager Usuglašavanje katoličke dogme s teorijom evolucije, primjer drugi: Theillard de Chardin Zaključak	
PISMO VI. (P. GREGORIĆ)	55
1. strategija: evolucija kao neprekidno stvaranje 2. strategija: transcendiranje ograničenosti teorije evolucije 3. strategija: nepreklapajući magisteriji teorije evolucije i katoličkog nauka Post scriptum o etici	
PISMO VII. (Ž. POROBIJA)	62
Kršćanska etika i dva svijeta: novozavjetni dualizam Klasični kršćanski dualizam Dualizam i Pad Dualizam i kristologija	
PISMO VIII. (P. GREGORIĆ)	70
Ateistička etika	
PISMO IX. (Ž. POROBIJA)	78
Teorija evolucije i etika Dopunjavanje ateističke etike Isusov etički nauk Dodatna napomena: Bog i etika	

PISMO X. (P. GREGORIĆ)	88
Etika utemeljena na metafizici 1: Epikur	
Etika utemeljena na metafizici 2: Stoici	
Etika utemeljena na metafizici 3: Aristotel	
PISMO XI. (Ž. POROBIJA)	97
Milbankovo učenje o politici	
PISMO XII. (P. GREGORIĆ)	103
O svjetonazorima i sekularizmu	
PISMO XIII. (Ž. POROBIJA)	110
Dodatak o Demokritu	
Sekularno društvo	
Habermasovo poimanje sekularnosti	
Sekularna Hrvatska	
Ateisti u sekularnom društvu	
PISMO XIV. (P. GREGORIĆ)	118
Važnost dijaloga	
Novi ateizam	
Post scriptum o vjeronauku	
PISMO XV. (Ž. POROBIJA)	126
Filozofski temelji dijaloga s katoličanstvom	
Glavno pitanje: što je ateizam?	
PISMO XVI. (P. GREGORIĆ)	135
Religijski sklop i sekularne alternative	
Nestanak religija?	
Negativni i pozitivni ateizam	
Ishodišni i posljedični ateizam	
Argumenti za nepostojanje boga	
PISMO XVII. (Ž. POROBIJA)	146
Vjerske organizacije i njihova uspješnost	
Ateistička organizacija	
Internet i organizirani ateizam	
Internet i kvaliteta ateizma	
Naš tip ateizma i njegove kritike	
PISMO XVIII. (P. GREGORIĆ)	157
Kritike našega stajališta	
PISMO XIX. (Ž. POROBIJA)	166
Dijalog i promjena stavova	
Vrijednost religijskog iskustva	
U potrazi za smislom	
Smisao života i smrtnost	
Moj pogled na smisao života	
Opaska o kognitivnoj disonanci	

PISMO XX. (P. GREGORIĆ)	174
Protiv besmrtnosti	
Život kao projekt	
Dobra smrt	
Kultura smrti	
Post scriptum	
PISMO XXI. (Ž. POROBIJA)	184
Moj projekt	
Živa oporuka	
Zaključna riječ	
PISMO XXII. (P. GREGORIĆ)	188
Na kraju puta	
BIBLOGRAFIJA	192
KAZALO IMENA I POJMOVA	202

PREDGOVOR

A teizam je stajalište da ne postoji Bog. Do tog stajališta može se doći različitim putevima s različitih životnih polazišta. U ovoj prepisci čitatelj će pronaći jedan put dolaženja do tog stajališta, ali s dva vrlo različita životna polazišta.

Jedan od nas dvojice ima teološku naobrazbu i bio je pastor u protestantskoj Adventističkoj crkvi, dapače, dekan adventističkoga teološkoga učilišta u Maruševcu kod Varaždina. Drugi ima filozofsku naobrazbu i nikada nije bio vjernik. Štoviše, nikada nije bio ni u iskušenju da postane vjernik. No, misaoni put kojim smo došli do stajališta da Bog ne postoji, kao što pokazuje naša prepiska, u osnovi je vrlo sličan. Obojica cijenimo postignuća prirodnih znanosti i smatramo da njihov uspjeh predstavlja snažno svjedočanstvo u prilog tezi da nema ni jednoga Boga, ni mnoštva bogova, ni anđela, ni demona, ni duhova. Drugim riječima, obojica smo naturalisti.

Valja kratko objasniti što je to naturalizam. Prirodne znanosti uspješno objašnjavaju svijet temeljeći svoje metode na pretpostavci da postoje isključivo prirodna bića i prirodna djelovanja. Kadaznanstvenici uoče neku pojavu koju ne znaju objasniti, nikada ne pretpostavljaju da se radi o nečemu natprirodnom. Na primjer, današnji kozmolozi ne znaju što je tzv. "tamna energija", ali nikome ne pada na pamet da to pokuša objasniti nekakvim natprirodnim djelovanjem. Metodološka je pretpostavka prirodnih znanosti, dakle, da postoje isključivo prirodna bića i prirodna djelovanja. Ta pretpostavka naziva se metodološki naturalizam.

Metodološki naturalizam očito ima snažno pragmatično opravdanje jer prirodne znanosti utemeljene na njemu vrlo uspješno objašnjavaju i predviđaju pojave te omogućuju razvoj tehnologije. No, metodološki naturalizam ima i filozofsko opravdanje: razlog zašto prirodu valja istraživati na način da se isključe sva natprirodna bića i natprirodna djelovanja jest taj što takvih bića i djelovanja – naprosto nema. To stajalište naziva se ontološki naturalizam. Prema ontološkom naturalizmu, postoje jedino prirodne sile, polja i čestice te o njima

ovisne stvari, stanja, djelovanja i odnosi. Ontološki naturalizam ima i jedan dodatak, a to je da postojanje samoga svemira i stvari u njemu ne zahtijevaju objašnjenje koje se poziva na svrhovito djelovanje jednog ili više natprirodnih bića. Alternativa takvom natprirodnom objašnjenju je bar jednako uvjerljiva tvrdnja da uzrok ili temelj svemira nije potrebno tražiti izvan njega samoga. Takva tvrdnja može se razraditi na različite načine, a neki od tih načina pripadaju teorijama o kojima se danas živo raspravlja u teorijskoj fizici i kozmologiji. Budući, dakle, da naturalizam isključuje postojanje natprirodnih bića, sila i djelovanja, naturalisti drže da ne postoji židovski Bog Abrahama, Izaka i Jakova, kršćanski trojedini Bog ili Allah u Islamu te da pripovijesti svetih knjiga o Božjem stvaranju, čudima, kraju svijeta i spasenju nemaju temelja u stvarnosti.

Nepotrebno je napominjati da mi nismo ni prvi ni jedini ateisti-naturalisti. Naprotiv, većina ateista danas, uključujući one planetarno poznate, spadaju u rastuću grupu ateista-naturalista. Stoga, ne iznenađuje što i ova prepiska tematizira znanost i naturalističke osnove ateizma. Međutim, ova prepiska sadržajno se razlikuje od većine knjiga u tisku koje iznose i brane ateističko stajalište. Prvo, obojica smatramo da postoje smisljena i važna pitanja na koja prirodne znanosti nikada neće moći odgovoriti. Drugo, na neka od tih pitanja pokušavamo odgovoriti, ili im se barem približiti, uz pomoć antičkih filozofa koji s nama ne dijele ni judeo-kršćansku ni znanstvenu sliku svijeta. Treće, obojica pokušavamo razumjeti vjernike – jedan od nas je, kako rekossmo, veći dio svog života bio vjernik – i ne ustručavamo se ukazati na prednosti vjerničkih stajališta, kao i na slabosti vlastitih. Četvrto, obojica smatramo da je važno voditi dijalog s vjernicima.

Epistolarna forma ove knjige zasigurno je još nešto po čemu se ona razlikuje od drugih knjiga koje iznose i brane ateističko stajalište. Pisma su isprva bila pisana samo za našu internu uporabu, kao poticaj da svoje misli na miru saberemo i artikuliramo. Negdje na pola prepiske sazrela je zamisao da bi ih možda bilo vrijedno podijeliti s drugima i objaviti. Osobni ton i detalji nekih pisama mogli bi čitatelju biti zanimljivi i pridonijeti njihovoj čitljivosti. Također, pisma nisu duga, pa i kad su sadržajno zahtjevnija, neće odviše zamoriti čitatelja. Većina pisama mogu se čitati kao zasebni ogledi, čak i gdje nastavljaju na pitanja i teze iznesene u prethodnim pismima ili gdje naredna pisma sadržavaju daljnje razrade.

Pisma smo sastavljali u programima za obradu teksta i razmjenjivali elektroničkom poštom tijekom šest mjeseci, od ožujka do rujna 2016.

godine. Tiskana su bez većih revizija, redom kojim su bila pisana. Najranija pisma nisu imala podnaslove, no naknadno smo ih uvrstili radi preglednosti. Pisma su većinom pisana tijekom nekoliko dana i nose nadnevak slanja. Bibliografija sadrži isključivo ona djela koja su u prepisci spominjana, a dodano je i kazalo imena i pojmova radi lakšeg snalaženja.

Htjeli bismo zahvaliti stručnim recenzentima, doc. dr. sc. Aleksandri Golubović i dr. sc. Borisu Kožnjaku, kao i sljedećim kolegama koji su pročitali rukopis i pomogli nam da ga dotjeramo: dr. sc. Filipu Grgiću, doc. dr. sc. Ivici Smoliću, dr. sc. Luki Boršiću i Martini Hleb. Hvala i izdavaču na zanimanju za naš rukopis i na dobro obavljenom poslu s pripremom i tiskom. Osobito nam je drago što je Ivan Kraljević prihvatio izdati ovu knjigu, budući da je on jedan od osnivača i organizatora okupljanja "Skeptici u pubu" bez kojega ova prepiska vjerojatno ne bi nastala.

Autori

UVOD I.

(Pavel Gregorić)

Željka sam upoznao 29. prosinca 2010. godine u studiju Hrvatske radiotelevizije gdje smo bili gosti emisije *Ekumena* urednika Augustina Bašića. U emisiji se raspravljalo o tome je li ateizam nova religija, potječe li ateizam iz kršćanstva i što je to sloboda od religije. Neodređeno se sjećam ugodne atmosfere u kojoj je protekla rasprava i prvoga dojma koji je na mene ostavio Željko, najprije tijekom emisije i poslije u kafiću u prizemlju zgrade HRT-a na Prisavlju. Željko je ostavljao dojam otvorenoga, raspoloženoga i elokventnoga čovjeka s očekivano dobrim poznavanjem Biblije, sustavne teologije i takozvanih “novih ateista”, ali i s izvrsnim poznavanjem filozofije. Odmah mi je bilo jasno da o povijesti filozofije i analitičkoj filozofiji Željko zna bar onoliko koliko i ja, dok o kontinentalnoj filozofiji zasigurno zna više od mene.

Nekoliko godina kasnije stupili smo u kontakt preko Facebooka. Čim smo se sreli, Željko mi je rekao da je izgubio vjeru i da napušta crkvu. To me jako iznenadilo jer se u studiju doimao čvrst u svojoj vjeri (ako je i bilo znakova slabljenja njegove vjere, ja ih nisam znao iščitati). Preko Facebooka smo izmijenili nekoliko privatnih poruka o prevratima u Željkovu životu, ali to nije bio prikladan medij za detaljniji razgovor. Na Facebooku smo se znali uključiti u iste rasprave ili ostavljati komentare jedan drugome na zidu, na vrlo različite teme. Živo se sjećam jedne rasprave u kojoj sam najavio svoj nastup na nekoj debati o znanosti i vjeri, na što je netko od mojih “prijatelja” napisao da su takve debate gubljenje vremena jer nitko nikada nije promijenio mišljenje zbog onoga što je čuo na debati. Na to se Željko uključio opaskom kako on ne smatra da su takve debate gubljenje vremena, što je i ilustrirao vlastitim primjerom. On je prestao biti vjernik i napustio pastorsku službu u svjetlu činjenica i argumenata kroz razgovore, sučeljavanja i debate kakva je bila i ona naša u “Ekumeni” koncem 2010. godine.

Sredinom 2015. godine ugasio sam svoj profil na Facebooku i zakratko izgubio kontakt sa Željkom. Na naše poznanstvo podsjetio me opsežan intervju koji je Željko dao Tanji Rudež za *Jutarnji list* (25.

studenog 2015.). U njemu je Željko otvoreno pripovijedao o obratu koji mu se dogodio u životu. Veliki naslov glasio je: "Dvadeset sam godina bio predani pastor. A onda sam shvatio da Bog zapravo ne postoji." Pod dojmom tog intervjua, došao sam preko Tanje do Željkova telefonskoga broja, no nismo stupili u vezu sve dok se nismo uživo sreli na "Skepticima u pubu" 29. siječnja 2016.

"Skepticima u pubu" naziv je mjesečnih okupljanja koja od 2010. godine organizira Društvo za promociju znanosti i kritičkog mišljenja, po uzoru na slična okupljanja skeptika, humanista i promotora znanosti diljem svijeta. Na mjesečnom okupljanju "Skeptika u pubu" obično se održe po tri kratka predavanja na različite teme, nakon kojih slijedi diskusija u opuštenoj atmosferi puba ili kafića. 29. siječnja 2016. "Skepticima u pubu" održali su se u zagrebačkom klubu "Sax!" i na njima je drugo predavanje održao Željko. Naslov predavanja bio je "Ozbiljne teološke opcije – mora da se šalite!" Željko je održao odlično izlaganje i povremeno nasmijao publiku koja je mahom prirodno-znanstvene naobrazbe.

Postavio sam Željku dva pitanja u diskusiji. Prvo je ciljalo ispraviti definiciju ateizma koju je Željko usput dao u svom predavanju, a koja je bilo toliko široka da je obuhvaćala i agnosticizam. Drugo pitanje bilo je: "Može li znanstvenik ujedno biti istinski katolički vjernik?" To je bilo nespretno pitanje s moje strane jer je podrazumijevalo nekoliko neizrečenih premisa koje većemu dijelu publike nisu bile prezentne, pa su se neki u publici usprotivili mojoj isključivosti. Željku su sve premise zasigurno bile prezentne, ali on se nije dao "upecati", već je elegantno izbjegao pitanje tvrdnjom kako je očito da znanstvenik može biti vjernik, jer ima mnogo znanstvenika koji sebe smatraju vjernicima, pri čemu on ne može njima ući u svijest i utvrditi kako im to uspijeva.

Nezadovoljan svojim pitanjima i njihovom recepcijom, iste večeri poslao sam Željku kratku e-poruku:

Dragi Željko,

Dobro predavanje. Nisam mislio da bi netko mogao održati pažnju publike uz pomoć Bartha i Milbanka. Žao mi je da ti se nije dalo poigrati s mojim pitanjima. Prvo je htjelo razlikovati ateizam od onoga što si ti nazvao ateizmom, a zapravo ostaje u granicama agnosticizma. Naime, izostanak racionalno opravdanog zaključka na temelju vrlo široke induktivne baze tvrdnji o postojanju Boga od kojih se do sada nijedna nije pokazala opravdanom, naprosto nije adekvatan opis ateizma (osim možda u nekom širem smislu u kojemu je i Epikur *atheos*). Drugo pitanje je smjeralo na Gouldovu poziciju nepreklapajućih

“magisterija”, što podrazumijeva strogo razdvajanje dviju domena od kojih svaka ima svoju gramatiku, logiku i kriterije opravdanja što mi se čini bliskim Barthovoj poziciji. Cijena? Shizofrenija.

Željko mi je promptno i iscrpnije odgovorio:

Dragi Pavel,

(...) Svakako mislim da bi trebalo terminološki razjasniti što je to na koncu ateizam. Moj odgovor tebi nikako nije potpun, nisam, zapravo, rekao ni stoti dio onoga što bih inače rekao. Tako da je ono što jesam rekao uistinu nedovoljno da razlikuje ateizam od agnosticizma. Kao što si imao prilike čuti, neki su tvoje pitanje čak shvatili kao uvredu. To je problem takvih skupova, puno toga ostaje nedorečeno.

Još dok sam bio student filozofije išao sam na predavanje profesora Esada Ćimića u beogradskoj katoličkoj crkvi (baš onoj gdje sam i ja bio kršten) i on je tada izjavio (negdje 1987., vrijeme komunizma): “Vi vjerujete da ima Boga. A mi vjerujemo da ga nema. Ali i jedni i drugi vjerujemo.” Dugo me je držao taj stav i sebi sam svoje vjerovanje opravdavao time da ja barem znam da vjerujem, dok ateisti vjeruju i ne znaju da su vjernici.

Ne trebam ti objašnjavati da mi je sad takav stav smiješan. Osobno zastupam stav da se radi o različitim razinama jezika – tvrdnja o postojanju mi se čini (ako se držimo terminologije Tarskog) tvrdnjom objekt-jezika, dok bi tvrdnja o nepostojanju pripadala meta-jeziku. Mislim da to ne podrazumijeva Gouldov stav (točno, baš bi to branio Barth), ali nije nemoguće da i nesvjesno završavam baš u takvoj poziciji.

Uopće ne bi bilo loše imati i neki javni istup s objašnjavanjem tih terminoloških problema. Meni je bitno da široj publici sasvim sjedne to da mi nismo vjernici, ali i da nama samima bude jasno što zapravo tvrdimo. Složit ćemo se da ateizam nije samo epistemologija, da ne završava samo na negiranju opravdanosti tvrdnji o postojanju Boga. A nas dvojica to možemo filozofski raščistiti i izvan svih javnih skupova.

Nakon toga uslijedilo je još nekoliko e-poruka u kojima smo dogovorili da ćemo stvari “filozofski raščistiti” kroz seriju pisama, na onaj staromodni način koji čovjeku dopušta vrijeme za studiju, razmišljanje, pisanje i revidiranje napisanoga. Neko vrijeme moralo je proći do Željкова prvog pisma, no čim je ono stiglo, prepiska je tekla prilično brzo i disciplinirano.

Svako Željково pismo bila je intelektualna poslastica. Čim bih ga primio, ostavio bih sve što sam u tom trenutku radio kako bih više puta

pročitao što je napisao. Često sam osjetio poriv da odmah sjednem za računalo i krenem s pisanjem odgovora, no to najčešće nije bilo moguće zbog svakodnevnih obaveza. A i kad bi bilo moguće, pustio bih Željкова pisma da “odleže” nekoliko dana pa bih im se opet vratio i počeo skicirati odgovor. Odgovore sam gotovo uvijek morao sastavljati kroz nekoliko dana i svaki bih brižno revidirao prije slanja.

Iz pisma u pismo, osjećao sam istodobno sve veće poštovanje i sve veću bliskost sa Željkom. Osim golemog znanja iz teologije i filozofije, Željko zna i kako je to biti vjernik i kako je to biti nevjernik. I svo to znanje podijelio je u ovim pismima.

UVOD II. (Željko Porobija)

Pavel je već ispričao o tome kako smo se upoznali – službeno i javno na televiziji, u jednoj od rijetkih emisija gdje sam bio zadovoljan svojim istupom i govorom (uglavnom ni ne gledam snimke svojih nastupa). Ono što nije ispričao jest da se već tada rodila ideja našeg dijaloga – čovjek zaboravi (i meni je to ostalo u primozgu), ali Gmail pamti. Tada je to trebao biti dijalog postmodernističkog kršćanskog teologa s naturalističkim filozofom na kojeg su glavni trag ostavile dvije prilično raznorodne filozofske tradicije – ona antička, s Aristotelom na čelu (za kojega se Pavel i specijalizirao) te ona suvremenija, uvjetno nazvana analitička filozofija, gdje je, čini mi se, Daniel Dennett prvo ime na Pavelovom spisku. Ukratko, plan je bio da imamo ili javnu debatu ili neki članak ili knjigu.

Doduše, postmodernistički kršćanski teolog iz prethodnog ulomka već je jako dvojio o postmodernizmu kojemu je poklonio desetak godina svojih proučavanja, a na kršćanstvo je još od ranije gledao samo kao na jedan etičko-politički projekt, čija je zastarjela metafizika oдавно izgubila smisao.

I da me netko pita zašto sam tada htio ući u dijalog u kojem sam trebao zastupati stavove koje više nisam prihvaćao – ja to ne bih umio objasniti, uvijek sam bio slab u pokušaju analiziranja vlastitih postupaka, posebno kad se radi o tom dosta mučnom periodu mog napuštanja svjetonazora kojeg sam desetljećima gorljivo propovijedao, podučavao i branio.

Uglavnom, kao što će čitatelj sam posvjedočiti, do toga dijaloga tada nije došlo i drago mi je zbog toga, budući da bi moj nastup u toj ulozi bio varanje sebe i drugih. Doduše, ono što sam tada Pavelu objašnjavao kao svoj motiv ulaska u dijalog – mogućnost razgovora između ateista i kršćana bez pokušaja obraćenja – ostaje mi ciljem i danas, o čemu postoji i jasno izrečen stav u ovoj knjizi pisama.

Pavelovo i moje dopisivanje nikada nije sasvim zamrlo, ali se svelo na povremena javljanja, između ostalog, kod njega sam se raspitivao o

mogućnosti postdiplomskog studija logike što je bila jedna od mojih izlaznih strategija prelaska na neku sasvim drugu profesiju. Onda smo komentirali njegovu raspravu s profesorom Ragužem, ja sam se stigao pohvaliti da sam postao djed i – naše je dopisivanje stalo na dvije godine. Stanka je nastala bez nekog osobitog razloga, jednostavno nas je vrtlog života zavrtla različitim smjerovima.

Kada smo nastavili s našom prepiskom 2014. godine, ja više nisam pripadao Crkvi, preselio sam se u Zagreb i radio za udrugu koja se bavila osobama s intelektualnim teškoćama. Pavel je već postao prodekan na Hrvatskim studijima, držao predavanja, pisao, sudjelovao na simpozijima: naše životne priče išle su prilično različitim tokovima.

I onda opet gotovo dvogodišnji tajac: u međuvremenu, ja sam se vratio u Maruševac, istupio javno kao ateist – bolan, ali nužan korak u cijelom procesu mog životnog repositioniranja – i pomalo se angažirao u okviru sekularističkog pokreta. Što zbog svoje strasti prema učenju, a što zbog traženja druge profesije, posvetio sam se učenju programiranja, napuštajući lagano – osim teologije – i svoju prvu i najveću životnu intelektualnu strast, filozofiju.

I tada se opet dogodio Pavel, s još jednim prijedlogom dijaloga, ovaj put između dvojice pripadnika istog misaonog smjera što je on već detaljnije opisao u svom uvodu. Mene je ta ideja i radovala i strašila – s jedne strane, opet sam se bavio temama kojima sam posvetio toliki dio svog života i profesionalnog rada. S druge strane, sebe sam smatrao već bivšim filozofom, koji je sada trebao ući u ravnopravan dijalog s neprestano aktivnim sveučilišnim profesorom filozofije. Bio sam spreman i na mogućnost da Pavel, primjerice, nakon kraćeg dopisivanja zahvali na dotadašnjoj suradnji i opet nestane iz mojih mailova na par godina.

No, to se nije dogodilo i uspjeli smo privesti kraju knjigu koja je počela nekim mojim osvrtom na izlazak iz kršćanstva, a onda polako krenula u bavljenje odnosom znanosti, konkretnije, teorije evolucije i kršćanstva. Nismo imali potpuno jasan plan našeg dopisivanja, svako je pismo bila nova postaja na putu i mapu našeg putovanja stvarali smo samim putovanjem. To što je na kraju proizašlo jedno djelo razmjerno čvrste strukture, ipak nije slučajno, same rasprave koje smo vodili ukazivale su na smjer kamo treba ići.

Dijalog koji se naćeo još prije šest godina sad je konaćno doveden do svog konkretnog oblika. Dva su rezultata – naša knjiga i naše prijateljstvo, nadam se bez novih dvogodišnjih pauza. Znam da govorim i

u Pavelovo ime kad kažem da, ukoliko itko bude ovo djelo čitao s makar pola radosti i užitka koje smo mi imali tijekom njegovog razvoja, bit će, mnijem, vrlo zadovoljan.

PISMO I.

19. ožujka 2016.

Dragi Pavel,

kao što si imao već prilike i sam vidjeti, dosta se toga promijenilo u mojim stavovima otkako smo se prvi put susreli (prosinac 2010.) kao sudionici emisije *Ekumena* na HRT-u. Zapravo, bilo bi točnije reći kako se dosta toga promijenilo u mojem statusu, ne u stavovima. Jer, iskreno rečeno, iako sam u emisiji nastupao kao, citiram internetsku najavu, “adventistički teolog i filozof” (što je za mene jedan vrhunski *contradictio in adiecto*), to više nisam bio ni u primisli. Iza mene je već bilo dvogodišnje iskustvo gubitka svake vjere i jedino pitanje koje me je tada stvarno mučilo bilo je kako iz svega toga izaći. Stoga mi nije bilo jednostavno nastupati u emisiji i braniti stranu kojoj više nisam pripadao ili napadati tvoju stranu čije sam stavove u dubini duše već posvema prihvatio. Nemam sada namjeru o tome pobliže govoriti – nešto sam rekao u intervjuu Jutarnjem listu, nešto sam upravo napisao za jedan zbornik kojega priprema Drago Pilsel, a neke najintimnije strane cijele priče ostavljam za sebe i vrlo uski krug mojih najbližih prijatelja. Napokon, za pitanja o kojima bih volio s tobom raspraviti, uopće nije ni bitno što je tamo neki “adventistički teolog i filozof” privatno proživljavao.

Ako bi me tko, zapravo, pitao što je bio ključ u cijelom tom prijelazu s vjere na nevjeru, dao bih mu vrlo jednostavan odgovor: teorija evolucije. Detaljnije izloženo: istinitost teorije evolucije i nemogućnost njezinog pomirenja s kršćanskom slikom svijeta. Još otvorenije: prihvativši istinitost teorije evolucije, ja sam jednostavno uvidio lažnost kršćanstva i religije općenito. Ukoliko se sjećaš, čak sam i u našem zajedničkom druženju nakon emisije (bio je tu s nama i urednik emisije Augustin Bašić i valjda još netko) izjavio da ja, za razliku od svoje vjerske zajednice, prihvaćam teoriju evolucije. Bilo je to prvi put da sam to rekao tako otvoreno nekom tko nije spadao u krug mojih najbližih poznanika i na neki je način to bio početak mog (prilično burnog) izlaska iz ormara. Jer adventisti, zajedno s još nekim skupinama, službeno čvrsto stoje na kreacionističkim pozicijama

(kreacionizam je povijesno i potekao u adventizmu) – neslužbeno, to nije nikada bilo baš tako čvrsto kako oni to hoće prikazati u svojim dokumentima, no o tome nemam potrebe ovdje dalje govoriti. Njihova logika po tom pitanju vrlo je jednostavna: ili teorija evolucije ili kršćanstvo. Ne moram ti objašnjavati kako ih po tom pitanju kritiziraju one kršćanske zajednice i mislioci koji smatraju da teorija evolucije ne isključuje kršćanstvo – osobno je i meni takav način razmišljanja bio svojedobno blizak, pa sam proveo barem dvije godine kao netko u čijem su svijetu, kako se zgodno izrazio jedan moj prijatelj, Bog i znanost u savršenom miru i slozi. Imao sam u glavi čak i projekt da adventizam polako otvorim za utjecaj teorije evolucije (već ima adventističkih teologa koji to i rade u posljednjih petnaestak godina). I onda mi je u glavu napokon sjelo upravo ono što adventisti i ostali fundamentalisti uporno ponavljaju i u čemu su duboko u pravu: prihvaćanjem teorije evolucije kršćanstvo postaje neodrživo.

Znam, mene će se sad vjerojatno napasti kao površnog scijentista i kao nekoga tko nikada nije shvatio ni znanost ni vjeru ni filozofiju ni teologiju, što je zanimljivo s obzirom na moje dugogodišnje bavljenje postmodernom, koju sam, u njezinoj kršćanskoj verziji, prihvatio još tijekom svog magisterija iz teologije (točno 2000. godine). Bilo mi je sasvim uobičajeno kritizirati znanost kao ograničenu i ideološki uvjetovanu, postao sam izvježban u dekonstrukciji svih onih skrivenih mehanizama moći koji uvjetuju i iskrivljuju znanstvenu spoznaju (gdje bih, naravno, onda stavio pod navodnike riječ “spoznaju”). Možda o tom nekom drugom prilikom – za sad samo želim reći, pomalo u obranu vlastitog imena, kako “površni scijentizam” kod mene nije nastao zbog nepoznavanja drugačijih opcija. Naprotiv, moj se stav izrodio nakon dubokog ulaženja i istinskog pripadanja tim drugačijim opcijama. Meni osobno ni taj “scijentizam” ni ateizam nisu niti najmanje trebali u mom životu: pastorsko-profesorski posao koji sam radio bio je dinamičan, normalno (i redovno) plaćen, život mi je bio prilično sređen i nisam priželjkivao nikakve promjene stavova. One su se dogodile samo zbog jedne jedine stvari: argumenta. Htio ne htio, na koncu sam se morao držati one poslovične Sokratove da moramo slijediti dokaz gdje god nas on vodio. Mene je argument doveo do nekoliko ključnih stavova, koje ću, dakako, odmah promijeniti kad protuargument pokaže da su krivi, a među kojima je osnovni da teorija evolucije i općenito znanost isključuju svaku mogućnost istinitosti religije.

Imam ja i drugih “hereza” u svom sadašnjem filozofskom (su)stava: primjerice, ja ne slijedim humeovsku tradiciju da “jest” ne podra-

zumijeva “treba” (nije sasvim jasno koliko je sam Hume zastupao baš taj stav, ali se tradicija obično poziva na njega). Drugim riječima, prilično sam uvjeren kako nam suvremene znanstvene spoznaje (bez ikakvih znakova navoda) mogu dati jasan okvir za etički (i politički) sustav po kojemu bi trebali živjeti. I stoga ne dvojim o tome da je ateizam istinit u najpotpunijem smislu te riječi, koliko god sam svjestan socio-psiholoških mehanizama koji određene ljude navode na opredjeljivanje za ili protiv a/teizma. Zato nam ne treba neka dodatna sfera, poput religije, koja bi nam davala odgovore na ona krajnja pitanja o smislu stvarnosti i života (čak dvojim i o tome koliko nam je u tom kontekstu i filozofija uopće potrebna). Opet, vjerojatno za razliku od prilično uvriježene ateističke tradicije, ne mislim da je religija jedan slučajni produkt, nego da je proizvod dugotrajnog procesa evolucije i da, možda, čak i nema potpuno nereligioznih ljudi. To, međutim, niti najmanje ne implicira istinitost religije (*au contraire*).

Ako tome dodaš još neke relativno sitnije “hereze”, da ih navedem samo nekoliko: moje podupiranje nuklearne energije, GMO-a, jedenja mesa – onda je jasno kako se sa mnom stvarno ima o čemu raspravljati i, ako ustreba, posvaditi. Daleko je to još od nekog sasvim doradenog sustava, ali je razvidno kako se sve vrti oko jedne ključne točke: implikacije teorije evolucije po religiju. I stoga mi je to ona tema svih tema, koju treba dobro protresti i onda iskreno reći do kakvih se rezultata po tom pitanju došlo i što to onda znači za religiju i smisao njezinog postojanja. Prihvati li se moja teza (a zasigurno nisam jedini koji je brani), onda ostaje upitnim služi li nam religija išemu (ili samo smeta). Naravno, pokaže li se nešto drugo – da nam znanost ipak ostavlja prostor za religiju – onda bi slijedilo da prihvaćanje ili odbacivanje religije nema samo svoju, kako sam već spomenuo, psiho-socijalnu uvjetovanost, nego bi bilo relativno opravdano makar očekivati da iza svega ovoga imamo i neku transcendentnu realnost (ukratko, Boga) kao krajnji temelj nastanka religije.

Dva su puta ili načina kojima možemo dalje krenuti – ili izravno dokazivati/opovrgavati glavnu tezu ili je neizravno dokazati opovrgavanjem suprotne. Mislim da bismo trebali ići i jednim i drugim putem, kako ne bi na koncu ispalo da se bavimo, kantovski rečeno, antinomijama čistoga uma (i onda zastati na nekoj eventualno agnostičkoj poziciji). Moj je prijedlog da pokušamo što više dati riječ onima koji se razlikuju u mišljenju od mene – bilo onima koji drže da nam znanost ukazuje na Boga (što bi moju tezu učinilo faktički netočnom) ili onima koji misle kako su religija i znanost dvije sasvim različite

oblasti (što bi moju tezu učinilo promašenom, poput tvrdnje da suvremena znanost pobija istinitost priče o Crvenkapici). I jednih i drugih ima dosta – već i kod nas u Hrvatskoj – tako da nam uistinu neće nedostajati niti primjera niti predmeta za diskusiju.

Možda na koncu treba dodati i jednu dosta bitnu terminološku napomenu, a koja se tiče značenja riječi *vjera*. Među samim kršćanima našlo bi se puno raznolikih tumačenja tog pojma i sad ću izbjeći kušnju da krenem objašnjavati razlike između Tome, Luthera i Tillicha (i inih). Vjera je za mene ovdje prije svega skup vjerovanja ili dogmi, a dogma kojom se ovdje prije svega bavimo jest vjerovanje u postojanje Boga. Znam da će vjernici odmah prigovoriti kako je vjera za njih nešto dublje – i pritom referiraju na neko posebno psihološko stanje u kojemu oni osjećaju božansku prisutnost. O stanjima nemam ni volje ni kompetencije raspravljati – premda ovo poznajem iz vlastitog iskustva – jedino mogu raspravljati o opravdanosti nekog vjerovanja. I neka mi čitatelj unaprijed oprost i na tome što su mi riječi *vjera* i *religija* često međusobno zamjenjive, premda one dakako pokrivaju različite domene značenja – ali se definitivno i preklapaju, pa je uobičajeno reći i *kršćanska vjera* i *kršćanska religija*.

Srdačno,
Željko

PISMO II.

29. ožujka 2016.

Dragi Željko,

razumijem ako ne želiš govoriti detaljnije o svojem dvogodišnjem iskustvu gubitka vjere koje je, kako veliš, prethodilo našem susretu u emisiji *Ekumena* na HRT-u 2010. godine. Ne samo da je to intimna priča koju se osjećaš slobodan podijeliti samo s najbližima, već pretpostavljam da je to priča koju samo tvoji najbliži uopće mogu razumjeti.

Kad govorimo o “osobnom iskustvu” u ovom kontekstu, obično na umu imamo iznimne, duboko proživljene, transformativne momente kao što su različita “religijska iskustva”, “oceanski osjećaji”, sinestezije, vizije, snove koji ljude obraćaju na vjeru ili je u njoj učvršćuju. S druge strane, na umu možemo imati i podjednako snažne racionalne uvide u to kako svijet funkcionira, živa svjedočanstva besmislenog nasilja ili zatečenosti slučajnim razbolijevanjem ili gubitkom bliske osobe, što ljude zna okrenuti od vjere ili ih učvrstiti u nevjeri.

No, kad govorimo o “osobnom iskustvu”, možda bismo trebali uključiti i nešto drugo. Mislim na dugotrajnu “sedimentaciju” momenata koji su odveć brojni, odveć nejasni da bi ih se moglo pobrojati i opisati, a koji postupno formiraju karakter i svjetonazor pojedinca. Kao što je Darwin na jednom mjestu zapisao: “Postupno sam izgubio vjeru u kršćanstvo kao svetu objavu (...) Nevjera me obuzimala vrlo sporo, ali je na kraju prevladala. Ona je napredovala toliko sporo da nisam osjećao nikakvu uznemirenost, ali nakon toga niti jednoga trenutka više nisam sumnjao da je moj zaključak točan.”¹ Pretpostavljam da je tvoje dvogodišnje životno iskustvo bilo sličnije tako nečemu. Možda ćeš mi ipak biti voljan reći nešto više o tome.

Kako bilo, veliš da je ključnu ulogu u tom formativnom procesu (da ne kažem “sazrijevanju”) bilo razumijevanje teorije evolucije. Jako me zanima kako si ti došao do toga da teorija evolucija nije pomirljiva s

¹ Charles Darwin, “Recollections of the Development of My Mind and Character” u J. A. Secord (ur.), *Charles Darwin: Evolutionary Writings* (Oxford: Oxford University Press, 2008), str. 392.

kršćanskom slikom svijeta. Svoje razloge zašto ja tako mislim objasnio sam u svom pogovoru Coyneovoj knjizi,² pa bih volio čuti slažeš li se s mojim razlozima ili ne te ne bi li ti još nešto nadodao. Da ponovim vrlo kratko: smatram da je teorija evolucije nespojiva s kršćanskim naukom zbog toga što ona pretpostavlja kontinuitet čovjeka s ostatkom živoga svijeta, dok kršćanski nauk naučava diskontinuitet, čovjekovu posebnost i izdvojenost iz ostatka živoga svijeta. Čovjek je posebno biće, jedino koje je stvoreno na Božju sliku i priliku. Jedino je u njemu “dah Božji”, jedino je u njemu “spoznaja dobra i zla”, jedino će on uskrsnuti na Sudnji Dan i jedino će njegova duša nastaviti postojati i biti podvrgnuta posljednjem sudu.

Netko bi na to mogao prigovoriti da Katolička Crkva prihvaća teoriju evolucije, no pogleda li se malo pobliže enciklika Pija XII. *Humani generis* iz 1950. ili obraćanje Ivana Pavla II. Papinskoj akademiji iz 1996., primijetit ćemo da katolički poglavari prihvaćaju teoriju evolucije za sav živi svijet, uključujući čovjekovo *tijelo*, ali inzistiraju na tome da se čovjekova *duša* – predlažem da pod time razumijemo specifičnosti ljudskoga uma kao što su svijest, jezik, razum, moralnost koja uključuje odlučivanje što se doima slobodnim, osjećaj za lijepo, osjećaj za uzvišeno i transcendentno – ne može objasniti teorijom evolucije. To znači da je mozak evoluirao milijunima godina da bi u jednom razmjerno kratkom vremenskom razdoblju postao podoban da postane sjedište ljudske duše. Ovdje imamo dva malo vjerojatna diskontinuiteta. Jedan je diskontinuitet između fizioloških karakteristika mozga naših posljednjih predaka koji još nisu imali ljudsku dušu i mozga naših prvih predaka koji su imali ljudsku dušu. Teško je zamisliti da su se mozgovi jednih i drugih mogli toliko razlikovati da prvi nisu imali svijest, jezik, razum, moralne osjećaje itd., a potonji odjednom jesu. Ljudski mozak razvijao se postupno, kao i ostatak tijela, nije se značajno promijenio u proteklih 50 tisuća godina i nema bitno različitu strukturu od mozgova ostalih primata.³ Drugi je diskontinuitet između umnih sposobnosti naših ranih predaka, sposobnosti koje su se razvijale pod selektivnim pritiscima života u manjim lovačkim zajednicama u afričkim savanama, i naših umnih sposobnosti. Kao da svijest naših ranih predaka, njihovi oblici komunikacije, njihovi načini sagledavanja i povezivanja stvari, njihovi obrasci ponašanja i rituali – čiju analogiju možemo naći u ponašanju

² *Zašto je evolucija istinita* (Zagreb: InTri, 2016), str. 241-246.

³ Vidi “The Human Brain”, u Steve Jones *et al.* (ur.), *The Cambridge Encyclopedia of Human Evolution* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), str. 115-123.

današnjih primata – nemaju nikakve veze s našom sviješću, jezikom, moralom i estetikom, dakle svim onim bitnim odlikama ljudske duše. Koliko je to promašena pretpostavka, dovoljno je prolistati knjige Fransa de Waala, poznatog nizozemskog primatologa sa Sveučilišta Emory u Atlanti ili se uputiti u osnovne postavke evolucijske psihologije.

Ako je ovo što sam napisao točno, onda su pokušaji katoličkih poglavara da se teorija evolucije nekako uklopi u kršćanski nauk, makar s ograničenjima, zapravo promašeni. Odatle slijedi da kršćanski i drugi fundamentalisti imaju pravo kada teoriju evolucije smatraju nespojivom sa svojom religijom i opasnom po nju. No, nisam siguran što bi odatle trebalo slijediti, kako se fundamentalistima valja postaviti prema tom problemu. Oспорavanje teorije evolucije nekakvim kreacionističkim pričama ili tobožnjim alternativnim znanstvenim teorijama – kako si tepaju zastupnici inteligentnog dizajna – zasigurno ih neće daleko dovesti. Trebaju li naprosto zatvoriti oči i uši i praviti se da teorija evolucije ne postoji? Jer zasigurno nije prihvatljivo da pokušaju začepiti usta onima koji teoriju evolucije prihvaćaju.

E sad, ovo što sam napisao o odnosu teorije evolucije i kršćanstva može se staviti u širi kontekst, u kontekst odnosa kršćanstva i prirodnih znanosti općenito. Naime, meni se čini da se znanosti i kršćanstvo razilaze u nekim prilično bitnim činjeničnim tvrdnjama. Na primjer, znanosti pretpostavljaju da postoje samo prirodni entiteti (na fundamentalnoj razini su to sile, polja i čestice te sve ono izgrađeno od njih i podvrgnuto zakonima prirode), dok kršćanstvo pretpostavlja da postoje i natprirodni entiteti (Bog, anđeli, duše).⁴ Znanosti pretpostavljaju da postoji kauzalna zatvorenost svijeta, dakle da stvari u svijetu mogu biti učinci samo prirodnih uzroka, dok kršćanstvo pretpostavlja da duša, na primjer, može proizvesti učinke u tijelu koji ne pripadaju prirodnom uzročnom sklopu (sloboda volje) ili da Bog može promijeniti prirodni tijek stvari (čuda, uskrsnuće). Znanosti pretpostavljaju da sva emergentna svojstva, uključujući metaboličke procese i svijest, ovise o prirodnim strukturama i procesima, dok kršćanstvo pretpostavlja da duše mogu postojati bez tijela (dualizam), štoviše da postoje neutjelovljena duhovna bića (anđeli). Taj sraz naturalizma i supernaturalizma, kauzalne zatvorenosti i kauzalne otvorenosti, fizikalizma i dualizma, meni se čini vrlo ozbiljan. Nepomirljiv, štoviše.

⁴ Pogledaj u što mora vjerovati katolik: "Postojanje duhovnih, netjelesnih bića koje Sveto pismo obično naziva anđelima, vjerska je istina. (...) Kao čisto duhovni stvorovi, anđeli imaju razum i volju: oni su osobna i besmrtna stvorenja" (*Katekizam Katoličke Crkve* §328 i §330).

Ako sam u pravu, znači li to da znanstvenici ne mogu biti vjernici? Ne znači. Ali znači da moraju biti u dovoljnoj mjeri *neosjetljivi* na spomenuta razilaženja oko činjeničnih stvari. Pretpostavljam da ta neosjetljivost može proizlaziti iz više različitih izvora, npr. iz puke kognitivne lijenosti, iz aktivnog napora da se “istine” vjere ne dovode u korelaciju s temeljnim postavkama i metodama znanosti, iz naglašavanja važnosti objave ili iz dosljednog fideizma. Ta neosjetljivost dodatno je nagrađena obećanjima koje vjera nudi i socijalnim pogodnostima koje vjera sa sobom često nosi. K tome, naravno, znanstvenici–vjernici posve su slobodni da otvorene krajeve u znanstvenim objašnjenjima zakrpuvaju pozivanjem na Boga te da u znanstvenim uvidima pronalaze “religijska iskustva” koja će ih dodatno učvršćivati u njihovoj vjeri. Vidimo, dakle da znanstvenici sasvim lako mogu biti vjernici – ali to nipošto ne znači da ne postoje spomenuta razilaženja oko činjeničnih stvari ili da ta razilaženja nisu vrlo ozbiljna. (Primijetit ćeš da sam ovime odgovorio na vlastito pitanje koje sam ti pomalo nespreno postavio nakon tvog odličnog izlaganja na “Skepticima u pubu” prije koji mjesec. Na pitanje mogu li znanstvenici biti vjernici, ti si odgovorio da očito mogu, ali da ne želiš spekulirati o njihovim psihološkim stanjima koja to omogućuju. Možda si sada voljan to malo podrobnije objasniti?)

O tvojim ostalim “herezama” možemo nekom drugom prilikom. Na primjer, ona da nam suvremene znanstvene spoznaje mogu dati jasan okvir za etički i politički sustav po kojemu bismo trebali živjeti čini mi se naivno “scijentističkom” i o njoj bih svakako htio prodiskutirati. Usput, ne znam što ti podrazumijevaš pod “scijentizmom” koji više puta spominješ u svom prvom pismu, ali ja razumijem tendenciju ideologizacije prirodnih znanosti, uvjerenja da one imaju (ili će u skoroj budućnosti imati) odgovore na sve probleme ljudske egzistencije, s čime je najčešće povezano stajalište da su jedino pitanja na koja znanosti mogu dati odgovor legitimna pitanja te da se legitimni odgovori mogu dati jedino uz pomoć znanstvene metode. Meni se tako shvaćen scijentizam čini pogrešnom i pomalo naivnom pozicijom. Ako se slažeš s mojim razumijevanjem scijentizma, ali ne i s njegovom evaluacijom, volio bih da mi to objasniš. Nadam se da nije posrijedi sljedeći (pojednostavljeni) scenarij: dok si bio adventistički pastor, učio si na koji način relativizirati rezultate znanosti kako oni ne bi ugrožavali tvoju vjeru. Kad si napustio vjeru, više nisi imao potrebu relativizirati rezultate znanosti – pa sad smatraš da znanosti imaju sve odgovore.

Pozdrav,
Pavel